

SLOVENSKO VOJAŠKO PESNIŠTVO 1515–1918

Marija Stanonik: *Pesnjenje v vojaški suknji in proti njej (1515–1918)*. Monografija z antologijo vojaških pesmi. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje, 2020. 511 str.

Ob stoletnici požiga tržaškega Narodnega doma, določitve rapalske meje in koroškega plebiscita, treh za Slovence usodnih posledic prve svetovne vojne, je literarna zgodovinarica in etnologinja Marija Stanonik izdala obsežno monografijo z antologijo *Pesnjenje v vojaški suknji in proti njej (1515–1918)*, v kateri obravnava slovenske vojne in vojaške pesmi petih stoletjih in pri tem poskuša, kot pojasni že v Uvodu monografije, »potegniti rdečo nit od prve znane slovenske uporniške pesmi "Le vkup le vkup uboga gmajna" do pesnjenja slovenskih vojakov do konca prve svetovne vojne«. (9)

V vsem tem času je bila »večina slovenskega etničnega ozemlja pod habsburško dinastijo« (11), katere razpad prinese prav zaključek prve svetovne vojne. In ker je bila večina Slovencev po njej vključena v novo državo Jugoslavijo, skupaj s Srbi, pripadniki v vojni nasprotne strani, je bila to »velikanska ovira za oblikovanje skupnega spomina na vojno« (493) in je zato obveljalo mnenje, da Slovenci »nimajo vojaške tradicije«, (493) kar med drugim zanika tudi ta obsežna monografija. Čisto osebna pobuda za njen nastanek pa je razvidna iz posvetila na koncu knjige, s katerim jo Marija Stanonik posveča svojemu dedu po materini strani, ki je kot vojak umrl leta 1916 in zapustil ženo s sedmimi otroki. Več kot petdeset let niso vedeli, kje je pokopan.

Na zgodovinski kontekst obravnavanih pesmi sicer raziskovalka opozarja v celotni monografiji, saj ima ta še eno dodatno oznako, in sicer Poezija konteksta VI. S tem se avtorica, kot opozori v uvodu k drugemu delu monografije, navezuje na svoje predhodne objave od leta 1993, ko je s knjigo *Pozdravljeno trpljenje ...* »v želji po slovenski spravi in vsestranski osvetlitvi problematike« (83) začela izdajati etnološko in literarnozgodovinsko komentirane objave slovenskih pesmi iz druge svetovne vojne in o predvojnem odporu Primorcev pod italijanskim fašizmom ter njihovem služenju v italijanski vojski od priključitve zahodnega dela slovenskega ozemlja Italiji. Raziskovalka navaja, da jih je skupno zbrala in analizirala nad 3000. Svoje razumevanje konteksta pesmi, predvsem v drugem delu nove monografije, pa avtorica opredeli tudi natančneje, in sicer jo v metodološkem smislu zanimajo: »okoliščine, psihološko ozadje za nastanek pesmi in morebitni odzivi nanje na fronti ali v zaledju.« (85)

V monografiji je objavljen obsežen izbor vojnih in vojaških pesmi. Antologijski namen je pomemben, saj gre za pesmi, ki so razpršene po mnogih starejših in težko dostopnih publikacijah ali pa jih je raziskovalka, navajena zbiranja slovenske slovstvene folklore, pridobila od informatorjev kot rokopise, kar je še posebna dragocenost tega izbora. Pomembno je tudi, da je avtorica tako v prvem kot v drugem delu monografije z izborom pesmi načrtno »pokrila« celoten slovenski etnični prostor, torej različne dežele, vključno z današnjim zamejstvom.

Prvi del monografije obsega deset krajših poglavij, ki s kontinuiteto vojaških pesmi v petih stoletjih po avtoričinem mnenju sprožajo razmislek, »ali ne bi bilo treba poleg duhovniškega stanu, ki je izpričano pomemben za vznik in razvoj slovenske identitete, v vojaškem stanu videti njegovega mogočnega sodelavca«. (11) Čeprav vojaki, ki se tudi kot pesniki pojavljajo v tej monografiji, praviloma ne pripadajo višjim stopnjam vojaške hierarhije, se vključujejo v skupinsko identiteto, ki je vsaj v jezikovnem smislu slovenska. Poleg zapovedane monarhične

zavesti s pesmimi krepijo tudi deželno, redkeje povezujočo slovensko samozavest, ob tem pa tudi domoljubje.

V prvih dveh poglavjih raziskovalka pritrjuje že dosedanjim tezam: v primeru prvih znanih natisnjenih slovenskih besed iz leta 1515, da so ta slovenska puntarska gesla, zapisana v celjski nemški žolnirski pesmi, pravzaprav le fragment neohranjene slovenske puntarske pesmi, o vojaških pesmih o bojih s Turki pa sprejema ugotovitve (predvsem Janka Kosa), da so jih najverjetneje »sestavljali domači ali tuji najemniški vojaki, t. i. landsknehti, zmožni slovenskega jezika, v obdobju ponovnih turških vpadov od 16. do srede 18. stoletja«. (15)

Toda že v poglavju Pesmi J. Damascena Deva ljubljanskim žovnjirjem dopolnjuje dosedanje obravnave šestih pesmi, s katerimi se je Dev »zavzemal za vojaško službo in se norčeval iz skrivničev«. (17) Prav takrat je namreč Marija Terezija za neprvorojene fante uvedla izjemno dolgo splošno vojaško obveznost.¹ Dve od obravnavanih Devovi pesmi je raziskovalka žanrsko opredelila (reportažnica in slika), in sicer v skladu z žanrskim sistemom vojaških pesmi, ki ga je razvila leta 1995 ob preučevanju pesmi slovenskega odporniškega gibanja med drugo svetovno vojno. Poleg tega (v nasprotju z Jožetom Koruzo) meni, da se je Dev prav kot redovnik lahko vživel v vojaško službo, ki je bila enako kot redovništvo podvržena redu in disciplini. Upravičeno se sprašuje, koliko je sporočilo njegovih pesmi (tri od šestih so bile objavljene v *Pisanicah*) sploh lahko prišlo do verjetno nepismenih mladih moških.

Tudi t. i. brambovskih pesmi iz časa francoskega ogrožanja Avstrije niso pisali vojaki sami. V poglavju o njih Vodnikovo zbirko *Pesmi za brambovce* (1809) s priredbami nemških primerja s podobno zbirko, ki jo je istega leta v Gradcu izdal Fran Cvetko pod naslovom *Nasledovanje nemških pesmi za obravnike slavenske* in v kateri skuša k služenju vojske spodbuditi tudi s sklicevanjem na pokrajinsko, štajersko identiteto. Kot najboljši brambovski pesmi pa avtorica navaja dve, ki sta samostojno delo Janeza N. Primica.² Med vojaškimi pesmimi, zbranimi v četrtem zvezku Štrekljevih *Slovenskih narodnih pesmi*, je zajeta tudi motivika francoske okupacije. Ob teh raziskovalka navaja še dve s protifrancosko motiviko, ohranjeni v *Ledinski kroniki* iz konca 19. stol, s francosko zasedbo pa povezuje tudi pojav rokovnjaštva, nastalega iz vojaškega dezerterstva, in komentira še dve rokovnjaški pesmi; ena od njih se je v govorni varianti ohranila vse do 20. stoletja.

V poglavju Slovenske vojaške pesmi o soldatih v avstro-ogrski vojski se ob nejasnem avtorstvu Kurnikove vojaške pesmi *Od vojaškiga novinca* naveže na že pri Štreklju izraženo dilemo ob tovrstnih pesmih, in sicer na prehode med ponarodelo in pravo ljudsko pesmijo. V nadaljevanju predstavi pesniške odzive (Koseski, Jenko, Aškerc, Jurčič, Gregorčič) na različne avstrijske vojne v 19. stoletju, v katerih so vojaki »veliko umirali zaradi hudih naporov, izčrpanosti, roparjev in boleznih.« (45) O posledicah avstrijskega vojaškega poraza v vojni z Italijo leta 1866 in prvem navdušenju ter kasnejšem razočaranju Beneških Slovencev nad Italijo, za katero so se odločili, pričata dve pesmi (iz spisov Stanislava Škrabca), ki sicer nista vojaški, a zanimivo razširjata področje raziskovalkinega zanimanja na slovensko etnično ozemlje prek avstro-ogrskih meja. Pač pa sta vojaški dve pesmi, ohranjeni v rokopisu, ki sta ju po bojih s Turki v času avstro-ogrške zasedbe Bosne leta 1878 napisala tja napotena neznana slovenska vojaka. Prvi del monografije se zaključuje s predstavitvijo zanimivega rokopisnega zvezka pesmi Jerneja Petkovška, ki je kot vojaški obveznik v celovški vojašnici od leta 1911 do 1914 v preprostih pesmih predstavil vse faze »vojaškega sistema v avstro-ogrski vojski od nabora

¹ Glede njenega trajanja do leta 1802 naletimo v monografiji na različne navedbe: da je bila dosmrtna, (21) da se ji obvezniki razen z odkupom niso mogli izmakniti do štiridesetega leta starosti (22) ali da je vojaško služenje trajalo 30 let. (40)

² Omenja še vojaške pesmi Jožefa Lipolda, ki jih je napisal kot kaplan domačim brambovcem in izdal v Celju, vendar pri tem ne navaja ne naslova izdane publikacije ne števila napisanih pesmi.

in vpoklica vojaka do izšolanja za vojaško službo in njegovega odpusta in vrnitve v civilno življenje.« (80) Te verjetno sploh ni doživel, ker je padel kmalu po začetku prve svetovne vojne leta 1914. Tudi drugo podobno gradivo kaže, da je v vojašnicah obstajala tovrstna tradicija ne le nastajanja pesmi, temveč tudi prepisovanja in spreminjanja obstoječih besedil.

S tem pa se začne drugi del monografije, ki obravnava vojaške, a tudi širše vojne pesmi, nastale med prvo svetovno vojno od leta 1914 do 1918 oziroma deloma še po njej do 1921. Poglavlje o vojnih letih je razdeljeno v devet sklopov. Najprej je raziskovalka svoje gradivo primerjala z dvema antologijama pesmi iz prve svetovne vojne, in sicer *Oblaki so rudeči* (ZTT Trst, 1994, ur. Janez Povše) in *V vojni pokrajini* (Smlednik, 2014, ur. Marjeta Žebovec).³ Medtem ko sta se snovalca obeh prejšnjih antologij naslonila predvsem, novejša celo izključno na objave bolj ali manj uveljavljenih pesnikov, daje Marija Stanonik, kot je zapisala že v Uvodu, prednost priložnostnim piscem, ki so bili največkrat skriti za okrajšanimi imeni, psevdonimi, kraticami ali vojaškimi oznakami, pogosto tudi kot skupinski avtorji. Med njimi so na primer vojaki iz »cesarjevičevega polka«, tj. predvsem slovenskega 17. pešpolka, ki ga je cesar Franc Jožef zaradi poguma odlikoval z nazivom svojega naslednika. Avtorica se torej osredotoča na pesmi, »ki jih ne registrira niti literarna zgodovina, saj ne gre za kanonizirano literaturo, niti slovstvena folkloristika, ker ne živi s pomočjo variant.« (10) Verjetno se na ta tip avtorstva navezuje izraz literarjenje, s katerim opredeljuje večino objavljenih pesmi te antologije, a bralce za razlago pojma zgolj napoti na svojo ustrezno knjigo. Po štetju vseh imen, tudi iz prejšnjih antologij, je v monografiji navedenih 69 avtorjev, podpisanih z imenom in priimkom, oziroma »135 vsaj kolikor toliko zaznavnih avtorjev«, (94) med katerimi je tudi trinajst (avtorica zapiše štirinajst) žensk, poleg teh pa še devet nenatančno navedenih ženskih imen in oznak, kar je veliko več od obeh prejšnjih antologij. Seveda besedila avtoric niso prave vojaške pesmi, ampak vojno tematiko dopolnjujejo iz zaledja. Raziskovalka opozarja, da so tudi nekatere druge, na videz vojaške pesmi nastale v zaledju, lahko celo na pobudo urednikov, predvsem take, ki ne omejnajo konkretnih vojaških okoliščin in so bile objavljene v uradnih glasilih. (112) Nasprotno pesmi, ki zelo nazorno slikajo stisko vojakov na bojišču, navadno niso bile objavljene. Že to kaže na dva vzporedna tokova tega pesnjenja: javnega, propagandističnega, spodbudnega, ki do konca verjame v avstrijsko zmago, in drugega, kritičnega, neobjavljenega zaradi cenzure in samocenzure.

Marija Stanonik je pesmi, ki dopolnjujejo prejšnji antologiji, črpala iz obsežnega knjižnega, publicističnega ali rokopisnega gradiva – v Sklepu (483) zapiše, da vsi viri gotovo niso izčrpani, a navede čez 900 zbranih in upoštevanih pesmi, kar je vseeno izjemno število. Na zadnji platnici knjige je sicer navedla število 1000 pesmi iz tega časa. Morda ima pri tem v mislih še tiste iz drugih dveh monografij, ki jih v svoji ne upošteva, a vsekakor tovrstne nepojasnjene razlike v navedbi podatkov bralca begajo. Viri so navedeni sproti ob obravnavi posamezne pesmi in med literaturo ob koncu knjige (tu kakšen tudi manjka). Pesmi so bile po zaslugi Zdenke Primožič najdene tudi v tistih medvojnih revijah in časopisih, ki jih prejšnja dva urednika nista pregledala in pokrivalo različne slovenske dežele. Te publikacije so imele zelo pomembno vlogo ne le za objavo (tudi z uredniškimi posegi) in širjenje tovrstnega pesnjenja, temveč posledično še za spodbujanje njihovega nastajanja (s pričakovano, zaželeno ali zavračano idejno naravnanoostjo).

Prvi vidik avtoričine obravnave »konteksta« pesmi prve svetovne vojne je geografski. Tako kot v celotni monografiji se tudi tu izmenjujejo objave posameznih pesmi oziroma (kadar gre za zelo dolge pesmi) njihovih delov z raziskovalkinimi komentarji širših zgodovinskih in konkretnih osebnih okoliščin pesnika (v drugem delu monografije si pomaga z navedki iz pisem, dnevnikov ali

³ Obe antologiji sem komentirala in zbrane pesmi motivno-tematsko tipologizirala ter idejno in slogovno razčlenila v prispevku Slovenske pesmi o veliki vojni iz dveh tematskih izborov (*Ježik in slovstvo* 2016), ki ga avtorica te monografije ni upoštevala.

drugimi viri) ter obravnavane pesmi. Pri tem je ne le strokovna, ampak tudi slogovno sproščena, na primer ko zapiše: »Samozavest je bila preuranjena. Kdor se zadnji smeje, se najslajše smeje.« (154) Bralce tako sledi zanimivi, a pretresljivi zgodbi o slovenskih vojakih med prvo svetovno vojno. Spremlja jih od vojne napovedi in oblikovanja vojaških enot iz pripadnikov posameznih dežel, kar je poleg avstrijskega patriotizma podžigalo še deželno pripadnost in ponos, do bojov na bojiščih v Srbiji, Romuniji, Albaniji, Galiciji, na Karpatih, tirolski in soški fronti – samo za to ugotavlja, da ni bilo šaljivih pesmi (132), Doberdobo – o katerem je napisana »najbolj znana slovenska pesem iz prve svetovne vojne« (136) Oj Doberdob, ki pa je ni napisal vojak, temveč Fran Bonač, kaplan iz tržaškega predmestja Rojana – in na drugih italijanskih bojiščih ter ob Jadranskem morju. Nekaj pesmi je že izražalo željo po novi politični tvorbi Jugoslaviji, nekatere pod okriljem Avstro-Ogrske, druge zunaj nje. Pesmi iz vojnega Prekmurja je avtorica prevzela iz antologije *Med verzuško in pesmijo* (Poezija Prekmurja v prvi polovici 20. stoletja), ki jo je leta 2000 uredil Franci Just, ali neposredno iz časopisa *Novine*, ki ga je urejal in izdajal Jožef Klekli.

Izjemno pesemsko gradivo, ki je raziskovalki omogočilo kronološko spremljati vojno dogajanje in razpoloženje vojakov ob tem, je osem snopičev z 270 pesmimi, ki jih je napisal Vid Ambrožič. Vojak je bil kar sedem let, saj je pred vojno že služil vojaški rok in preživel je boje »od Galicije, Rusije, Ukrajine do Tirolske fronte in položajev na slovenskih tleh«. (149) Čeprav je bil samouk, je spremljal slovensko literaturo ter poleg pesmi pisal še dnevnik in zgodbe. Večino pesmi je objavil v tedniku *Domoljubu*. Njegove pesmi avtorica razvršča tudi po motivih, značilnih za posamezna leta, kot so dogodki in občutja na fronti, misli na dekleta, domotožje, prazniki, lakota. Ob njegovem ustvarjanju ugotovi, »kako se je odvijal njegov notranji proces od vdanega avstrijskega vojaka, preko resignacije do upornika in po Krekovem zgledu pripadnika Jugoslavije.« (489)

Ob primerih pesnjenja še drugih vojakov na položajih (Andreja Dobnikarja, Antona Laha, Ivana Grudna, Cvetka Golarja, Andreja Čeboklija in Albina Mlakarja) raziskovalka razbira »kontekstualnost«, tj. notranje vzgibe in okoliščine nastanka pesmi. Posebno poglavje pa nameni različno dolgim prikazom še nekaj bolj ali manj znanih pesnikov tega časa: Janka Glazerja, Alojzija Resa, Franca Sušnika - Radimirova, čigar pesmi označi za »najtišji odziv na hrup in trušč prve svetovne vojne«, (432) Franca Valenčiča, ki ga je cenil Cankar, a je padel 1916, nadarjenega Jožeta Cvelbarja, padlega istega leta, Franceta Zbašnika, mladega pesnika, padlega 1918, Silvina Sardenka, Alojza Gradnika in že skoraj osemdesetletnega Josipa Stritarja, za katerega ugotovi, da je edini v vojnem dogajanju opazil živali. Med pesniki, predstavljenimi v okviru sklepnega poglavja o letih po koncu vojne do 1921, so Rudolf Maister - Vojanov, Anton Seliškar, ponovno Josip Stritar in Franc Vidmar - Pustotnik, zaključí pa s pesmijo o vojni odisejadi Vida Ambrožiča.

Med avtorji objavljenih pesmi so tudi »vojaki brez orožja«: nezanesljivi, ki so bili poslani v različna taborišča, ranjenci, katerih pesmi so objavljali le leta 1915, »ker so najbrž presodili, da lahko deprimirajoče delujejo na bralce tako na bojiščih kot v zaledju«, (221) ujetniki pri nasprotnikovi vojski ali jetniki zaradi različnih prestopkov pri domači in uporniki, npr. v Judenburgu in Codroipu. Med pesmimi iz zaledja je posebna pozornost namenjena pesnicam ter motiviki zvonov.

Zanimiv je tudi njen prikaz treh antologij slovenskih vojnih in vojaških pesmi iz vojnega časa. Dve sta izšli leta 1916, in sicer *Slovenske vojaške narodne pesmi / Slovenische Soldatenlieder aus dem Volke*, ki jo je pripravil France Marolt, in *Slovenische Kriegs- und Soldatenlieder*, prevod slovenskih pesmi urednika in morda tudi prevajalca Rudolfa von Andrejka. Namen slednje bi bil lahko finančni, saj je bil »dobiček od prodanih izvodov namenjen vojaštvu«, (451) pa tudi kot dokaz za slovensko »neprestano zvestobo dinastiji in ljubezen do domovine«. (451) Glede izdaje tretje antologije vojaških in domovinskih pesmi *Brstje iz vrta slovenskega pesništva* leta 1918

pri celovški Mohorjevi ostaja nejasno, zakaj njen urednik Joža Lovrenčič ni avtor spremnega zapisa. Avtorica sklepa, da se je antologiji morda zaradi okrajšane predstavitve odpovedal.

Estetske razsežnosti obravnavanih pesmi raziskovalka ugotavlja v posebnem poglavju, čeprav na marsikatero opozori sproti ob navedbi pesmi in jo včasih tudi ovrednoti (omeni najboljše pri posameznem avtorju, žanru, opozarja na večje pomanjkljivosti). Najprej predstavi pogoste medbesedilne navezave (na Sveto pismo, cerkvene pesmi, slovstveno folkloro, slovensko pesništvo, od katerega so se največ navezovali na Prešerna, vendar le redko s sonetom, in tudi na Gregorčiča, Jenka,⁴ ter na revolucionarne pesmi), nato pesmi po že omenjeni lastni tipologiji razvršča po žanrskih značilnostih. Med »reprezentativne žanre s prevlado dramske zvrstnosti« (nanjo naj bi kazalo značilno nagovorno izražanje, ki pa je seveda zelo pogosto tudi v liriki) uvrsti in s primeri pesmi ponazori budnico, satiro, največkrat na račun italijanske vojske, odo in himno, katere značilnosti so imele pesmi, ki so poudarjale identiteto vojaških enot, posmrtnico z varianto nagrobnice in pismo. Tesna navezava na kontekst je značilna za »publicistične žanre s prevlado epske zvrstnosti«, in sicer kroniko, reportažnico, sličico, vložnico in balado. Lirskih pesmi ne razvršča žanrsko, temveč po pogostih ali posebnih motivih, kot so domovina, smrt, vera, ljubezen – ki ni prisotna v objavljenih pesmih, ampak le v tistih, ki so se ohranile med osebnimi dnevniškimi zapisi, ter redki motivi narave. Ob tem ugotavlja pogosto motivno prepletanje in žanrsko hibridnost. Z nekaj pesemskimi primeri obravnava tudi poetiko, tj. jezik (izpostavlja prekmurski knjižni jezik, na kakem drugem mestu pa tudi pesmi z značilno narečnim besediščem, vojaško žargonsko izrazje in kot v folklornem pesništvu pomanjševalnice), med ubeseditvenimi načini prepozna pripovedovanje, opis in komentar, ponazori različna slogovna sredstva, od metrike na tem mestu nekoliko nepričakovano omeni le poseben primer heksametra (ob navedbi pesmi pa navaja tudi druge metrične vzorce), redkost enjambementov in akrostiha ter preprosto kompozicijo. Zanimiva je avtoričina ugotovitev, da v pesmih iz prve vojne v primerjavi s tistimi iz druge »ni osebnega sovraštva in prostaštva do nasprotnika na drugi strani bojne črte, le strah pred orožjem.« (491) Hkrati pa ta monografija avtorico upravičeno navede k sklepu, da množično pesnjenje v drugi svetovni vojni kaže na sociološki in antropološki proces, »ki korenini v etnološki zavezanosti slovenskega naroda besedi.« (491)

Prav to je pomembna ugotovitev te monografije in antologije, ki dokazuje avtoričino etnološko širino in veščino pri dolgoletnem zbiranju pesemskega gradiva ter njegovi smiselni izbiri in predstavitvi. Zato toliko bolj čudi, da knjiga, izdana pri znanstveni založbi, glede na preveliko število pravopisnih in drugih napak (predvsem vejice in še kakšno ločilo, manjka celo del besedila na str. 373) očitno ni bila lektorsko pregledana.

V Sklepu monografije avtorica že za prvi zapis puntarskega gesla iz leta 1515 izrazi spoznanje, »da slovenski predniki niso bili kake mile jere, kakršno podobo so si napravili Slovenci o sebi zaradi neugodnih vojaških rezultatov, ki jih niso bili sami krivi.« (479) Toliko bolj velja to spoznanje po branju celotne monografije, ki je koristna dopolnitev dveh dosedanjih antologij slovenskih pesmi o prvi svetovni vojni. Objavljene pesmi v njej bralca – pričakovano glede na prevladujoče pomanjkljivo izobražene pesnike – bolj kot po literarni spretnosti pretejejo zaradi človeških usod, na katere opozarjajo. Tega se je zavedal tudi »glavni junak« predstavljene monografije Vid Ambrožič v naslednjih verzih iz leta 1917: »In zato, kdor bral bo verze te, / v njih zastonj iskal bo poezije, / a resnico bridko bo našel, / le pokrito s plaščem – ironije.« (462)

Vita Žerjal Pavlin
Srednja šola za oblikovanje in fotografijo Ljubljana
vita.zerjal-pavlin@guest.arnes.si

⁴ Med svoje verze so vključevali dele znanih pesmi, npr. Jenkove Adrijansko morje – ne Grudnove, kot pomotoma navede avtorica. (142)